Проблеми функціонування сучасної української мови як державної

Слобожанщина та її столиця Харків сьогодні є своєрідним центром гарячих пристрастей навколо питання про реалізацію конституційного положення щодо державного статусу української мови й водночас чи не найяскравішим прикладом тієї парадоксальної ситуації, у якій продовжує перебувати наша мова навіть у власній державі.

Значення Харкова в історії української культури, мови, духовності в цілому загальновідоме. Нагадаю, що з цим містом пов'язана творча діяльність великого українського філософа, поета Григорія Сковороди, який старокнижну літературну традицію доповнив зверненням до живого мовлення, а також творчість фундатора української художньої прози на живомовній основі Григорія Квітки-Основ'яненка і видатного мовознавця-славіста Олександра Потебні, що так по-синівському опікувався долею рідної мови. З ближчого до нас часу не можна обійти ренесансу української культури в 1920-ті роки, де Харків як столичне місто відігравав провідну роль у функціонуванні української мови. Якщо взяти до уваги ці факти й те, що більшість харків'ян — етнічні українці, то справжнім анахронізмом виглядає ухвала про офіційний статус у місті російської мови, яку прийняла міська рада 25 грудня 1996 р. після п'ятої річниці незалежності України. При цьому місцева влада грубо порушила Конституцію України, що й дало підставу громадським організаціям національно-патріотичного спрямування, зокрема обласному відділенню Конгресу української інтелігенції, звернутися з відповідним поданням до суду. Зауважу, що скарга продовжує переходити від однієї судової інстанції до іншої, навіть сьогодні довести владі антизаконність її дій досить складно. На блокування процесу розвитку державної мови впливає і повне зросійщення інформаційного простору в регіоні: засилля російськомовних періодичних видань, телекомпаній, студій. Переважно російською мовою подається в місті реклама, хоча тут спостерігається й безвідповідальне захоплення англійською мовою.

На жаль, панівна донедавна російська мова в Україні ніяк не поступається своїми позиціями, а в окремих регіонах завдяки щедрому фінансуванню Москви навіть розширює сфери функціонування. І все ж маємо визнати, що конституційне закріплення за українською мовою статусу державної підвело юридичну основу під дальшу мовну політику держави (інша річ, що вкрай потрібні заходи вживаються надто повільно) і дозволило громадським організаціям ширше розгорнути свою культурно-просвітницьку діяльність.

Однак не забуваймо і про небезпеку самозаспокоєння: все, мовляв, узаконено, тому українська мова сама собою посяде належне їй місце в суспільстві. Наведу з наукової праці Б. Ажнюка відповідь одного американського українця на питання з анкети про ставлення до української мови: «Раніше, коли ми вважали, що українська мова може занепасти в Україні, то ми принципово вважали, що ту мову треба плекати в діаспорі. Тепер є така атмосфера, що Україна є забезпечена, тому нам не треба так старатися ту мову зберегти» [2: 10]. Хотів би наголосити, що така позиція збігається з розумінням мовної ситуації в сучасній Україні також багатьма її громадянами, які будують свою державу. Однак така думка помилкова й неконструктивна.

Серед проблем, розв'язання яких могло б сприяти утвердженню української мови як державної, назву передусім невідповідність між офіційно декларованим і реальним місцем української мови в різних ділянках суспільного життя: освіті, науці, культурі, діловодстві, військовій справі тощо. Це наслідок того, що немає конкретної державної програми, яка б підтримувала та захищала українську мову.

Суттєвою перешкодою є думка про меншовартість української мови, яку насаджують недруги української нації і, що гірше, сприймають наші співвітчизники. Це можна спостерігати навіть на найвищому рівні, коли керівництво держави іноді використовує російську мову в офіційних діалогах із представниками інших держав. Не доводиться вже говорити про значну кількість депутатів парламенту, урядовців, представників місцевої влади, які розмовляють по-російськи. Мотиви відмови від державної мови в цьому разі мають політичний характер і виражаються до примітиву просто: «Знаю, але не хочу користуватися цією мовою»; «Не знаю — і не хочу знати».

Отаке ставлення до української мови пов'язане з відступництвом і вуалюється ідеєю українсько-російської чи російсько-української двомовності, що мислилася в радянську добу і мислиться багатьма й тепер як рух в одному напрямку — до опанування російської мови. Та багато повчального щодо розуміння проблеми двомовності ми знаходимо у творчій спадщині Олександра Потебні.

Твердженням про те, що в процесі історичного розвитку всі мови мають злитися в одну загальнолюдську (разом із зникненням відмінностей між народностями), учений протиставляє свій погляд на цей процес і двомовність як таку. Важливою вихідною тезою у Потебні в розгляді відповідної проблеми є теза про **своєрідність**, **неповторність** думок і дій кожного мовця. Знеособити людину вихованням, як і зробити зовсім схожою на взірець, на його тверде переконання, неможливо. Так само Потебня схильний розглядати і контакти мов через контакти їх носіїв-народів, де йому бачиться «лише взаємне збудження». Потеб-

ня звертає увагу на якісну відмінність між різними мовами: «Языки различны не только по степени своего удобства для мысли, но и качественно, то есть так, что два сравниваемые языка могут иметь одинаковую степень совершенства при глубоком различии своего строя» [1: 83]. Уважаючи мови глибоко відмінними системами прийомів мислення, він убачає в можливій заміні різних мов однією загальнолюдською неминуче зниження рівня думки. Мова є водночас і шляхом усвідомлення естетичних та моральних ідеалів, тому і в цьому аспекті різниця між мовами для Потебні не менш важлива, ніж щодо пізнання взагалі.

Двомовна людина, на думку вченого, переходячи від однієї мови до іншої, змушена змінювати при цьому характер і напрямок течії своєї думки. Це положення проілюстровано, зокрема, мовною діяльністю Федора Тютчева — російськомовного поета і франкомовного політика, дипломата, представника вищої сфери.

Особливу увагу хочемо привернути до важливого, з нашого погляду, міркування видатного мовознавця щодо шкільного, освітнього аспекту двомовності. Знання двох мов у дуже ранньому віці, зазначає Потебня, роздвоює коло думок і перешкоджає науковій абстракції. А відтак навіть в обдарованих дітей діяльність думки чужою мовою він трактує як таку, що шкодить думці рідною мовою, через що вивчення іноземних мов має ґрунтуватися на достатньому засвоєнні мови своєї, рідної.

Розглядаючи у зв’язку з питанням двомовності поняття денаціоналізації, Потебня висловлює своє переконання в тому, що остання «сводится на дурное воспитание, на нравственную болезнь: на неполное пользование наличными средствами восприятия, усвоения, воздействия, на ослабление энергии мысли; на мерзость запустения на месте вытесненных, но ничем незамененных форм сознания; на ослабление связи подрастающих поколений со взрослыми, заменяемой лишь слабою связью с чужими; на дезорганизацию общества, безнравственность, оподление» [1: 73]. Заперечення спроб русифікації свого народу стає підставою актуалізації вченим прав національних культур, права кожного народу на самостійне існування та розвиток.

Щодо зрізничкованості народів і зв’язку останньої з їх потягом до загальнолюдськості, то Потебня робить такий іронічний висновок: це все одно, що думати, ніби людина, підносячись над своїми звіроподібними предками, прагне до загальнотваринності. Уважніше б читати це і глибше вчитуватись усім провідникам загальнолюдського у відриві від національного, зокрема й тим, хто дивиться на загальнолюдське тільки крізь призму російської мови чи котроїсь іншої світової!

Аналізуючи стан мов національних меншин в умовах США, Юрій Шевельов зауважив, що вижити ці мови можуть лише в контексті двомовності, паралельно з мовою англійською. Щодо української мови в її

боріннях проти асимілятивних впливів інших мов, насамперед російської, то тут учений з розумінням поставився до позиції Потебні, який відстоював шлях самостійного розвитку мови свого народу. Не слід при цьому нехтувати спорідненістю української та російської мов, що, за логікою, мала б сприяти опануванню обох. Для цього конче потрібно позбутися політичних мотивів і ввести українсько-російські мовні контакти в річище «взаємного збудження», про що писав свого часу Потебня як про єдино плідний і перспективний шлях взаємодії мов.

Оскільки нова мовна політика міжнародної спільноти має забезпечити у XXI ст. спілкування в процесі обмінів і контактів завдяки **дбайливому ставленню** до розмаїття мов світу і сприяння викладанню національних мов, про що йшлося на I Регіональній конференції Міжнародної федерації асоціацій сучасних мов 1993 р. у Познані [2: 14], то українська мова має посісти в тому процесі гідне місце. Цього можна досягти повнокровним функціонуванням української мови в усіх ділянках життєдіяльності українського народу як у своїй державі, так і за її межами, вивченням української мови як іноземної, високим рівнем духовності української нації.

Література

1. Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація: Статті і фраґменти / Упорядк. і вступ. ст. Ю. Шевельова. — Нью-Йорк, 1992. — 155 с.

2. Третій міжнародний конгрес україністів, 26–29 серпня 1996 р.: Мовознавство: [Тези та повідомл.]. — Х., 1996. — 344 с.

1997